

УДК 811.161.2 (82-1)

DOI <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2024.26.172-181>

Тетяна Ботвин,

доктор філософії,

*доцент кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Факультету психології та соціального захисту,*

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

<https://orcid.org/0000-0001-8590-8664>

м. Львів, Україна

Оксана Пилипець,

викладач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації

Факультету психології та соціального захисту,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

<https://orcid.org/0000-0002-6083-3325>

м. Львів, Україна

Тетяна Пундик,

викладач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації

Факультету психології та соціального захисту,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

<https://orcid.org/0009-0006-7221-8043>

м. Львів, Україна

Надія Саламін,

викладач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації

Факультету психології та соціального захисту,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

<https://orcid.org/0000-0003-3403-9918>

м. Львів, Україна

Особливості перекладу лексичних лакун у збірці поетичних творів Тараса Шевченка «Кобзар»

Features of translation of lexical lacunae in Taras Shevchenko's collection of poetry “Kobzar”

Анотація. *Стаття присвячена вивченню особливостей перекладу лексичних лакун у збірці поетичних творів Тараса Шевченка "Кобзар". У роботі розглядаються переклади низки лексичних лакун у поетичному дискурсі з використанням зіставного, порівняльного та перекладацького аналізів. Переклад літературних творів, особливо поезії, завжди викликає безліч труднощів для перекладачів, адже мовні засоби поезії – це не просто набір*

слів, а складна система, що передає глибину змісту, емоційність і стильові особливості автора. Сучасний читач, оточений світом візуальної інформації, готовий до сприйняття зорової поезії, оскільки мислить синтезованими поняттями, а також має багатий культурний досвід естетичного сприйняття. Усе це підкреслює необхідність аналізу специфіки читачького сприйняття візуальних текстів. Збірка поетичних творів Тараса Шевченка "Кобзар" становить особливий інтерес і виклик для перекладачів, оскільки містить значну кількість лексичних лагун, які є ключовими елементами, що впливають на сприйняття твору, створюють особливу атмосферу та ефект. Переклад лексичних лагун в поетичних творах Тараса Шевченка вимагає глибокого розуміння як мови оригіналу, так і мови перекладу, а також культурного контексту обох мов. У статті досліджуються проблеми перекладацьких трансформацій під час передачі лагун на іншу мову та окреслюються можливі шляхи їхнього відтворення для досягнення семантичної та емоційної ефективності, максимального збереження експресивності й автентичності оригінального твору. Окрема увага приділяється аналізу того, як перекладачі справляються з викликами передачі культурно специфічних елементів, що має важливе значення для розуміння контексту та змісту поетичних творів Шевченка. Порівняльний аналіз засобів і прийомів, характерних для перекладу поезії, дає змогу наголошувати на органічності поезії людському сприйняттю, а також виявляє позитивні перспективи подальшого розвитку української поезії.

Ключові слова: лексичні лагуни, поетичний дискурс, мовні засоби, «Кобзар», перекладацькі трансформації.

Summary. The article is devoted to the study of the peculiarities of translation of lexical lacunae in the collection of poetic works by Taras Shevchenko 'Kobzar'. The paper examines the translations of a number of lexical lacunae in the poetic discourse using comparative, contrastive and translation analyses. The translation of literary works, especially poetry, always causes many difficulties for translators, because the linguistic means of poetry are not just a set of words, but a complex system that conveys the depth of meaning, emotionality and stylistic features of the author. The modern reader, surrounded by a world of visual information, is ready to perceive visual poetry because he or she thinks in synthesised terms and has a rich cultural experience of aesthetic perception. All of this emphasises the need to analyse the specifics of the reader's perception of visual texts. The collection of poetry by Taras Shevchenko 'Kobzar' is of particular interest and challenge for translators, as it contains a significant number of lexical lacunae, which are key elements that influence the perception of the work, create a special atmosphere and effect. The translation of lexical lacunae in Taras Shevchenko's poetic works requires a deep understanding of both the source and target languages, as well as the cultural context of both languages. The article investigates the problems of translation transformations in the process of transferring lacunae into another language and outlines possible ways of their reproduction in order to achieve semantic and emotional effectiveness, as well as to preserve the expressiveness and authenticity of the original work. Particular attention is paid to the analysis of how translators cope with the challenges of conveying culturally specific elements, which is important for understanding the

context and content of Shevchenko's poetry. A comparative analysis of the means and techniques typical of poetry translation makes it possible to emphasise the organic nature of poetry to human perception, and reveals positive prospects for the further development of Ukrainian poetry.

Key words: *lexical gaps, poetic discourse, linguistic means, "Kobzar," translational transformations.*

Вступ. У сучасній літературі та лінгвістиці лексичні лакуни є важливим елементом вивчення мови та культури. Вони представляють собою невизначеності або прогалини у мові, що можуть виникати з різних причин, таких як історичні зміни, експресивність, стилістичні особливості та інші фактори. Українська мова – це мова, яка має багату історію та культурне значення. Один з найвідоміших поетів, які прославили українську мову, – Тарас Шевченко. Його збірка поетичних творів «Кобзар» стала скарбницею української літератури, яка містить значну кількість лексичних лакун, що стає причиною виникнення труднощів при перекладі на іноземну мову.

Переклади творчого надбання Т. Г. Шевченка викликають інтерес лінгвістів. Одним із найбільш активно досліджуваних аспектів є відтворення стилістичних фігур, оскільки саме вони є потужним джерелом створення образності у творах письменника [7]; перекладацькі стратегії, які забезпечують максимально адекватне та наближене відтворення оригінальних поетичних творів Тараса Шевченка та стали ще одним напрямком активного дослідження науковців [2].

Методологія та методи дослідження. Творчість відомого українського поета Тараса Григоровича Шевченка, який має світову славу, була предметом різноманітних досліджень. Поезії автора є найбільш досліджуваними з лінгвокультурологічного, соціального, художнього та інших аспектів. Особливу увагу дослідників привертає переклад творів Тараса Шевченка на іноземні мови, оскільки перекладені твори мають значний вплив на сприйняття української мови, літератури, культури та їхню роль у світовому культурному контексті, зокрема англomовному. Як символ української ідентичності, творчість Шевченка перебуває в полі зору багатьох перекладачів, як: Петро Фединський, Олександр Івах, Джон Вейр та ін. Однак найбільший вплив на поширення творів Шевченка серед англomовної аудиторії, на думку Р. Зорівчак, [4, с. 221; 5] мали Віра Річ, Етель Ліліан Войнич та Джон Вейр.

Незважаючи на відмінності у структурі української та англійської мов, які призводять до певних труднощів у процесі перекладу, зазначені перекладачі вміло зберегли бездоганну художню форму оригіналів, стилістичне розмаїття та ритміко-інтонаційну виразність автентичних поезій. Перекладачі прагнули максимально точно

відтворити український текст, використовуючи різні стратегії, такі як компенсація та трансформація. Ці стратегії були спрямовані на передачу українського художнього світу, який був створений автором у поетичних творах.

Дослідження показали, що перекладачі зуміли зберегти характерні риси художнього та інтонаційного стилю поета, незважаючи на те, що переклад Шевченкової поезії має свою складність, пов'язану з мовною картиною світу та реаліями, які багаті в його творчості. Крім того, переклади творчого спадку Т. Г. Шевченка також цікавлять вчених, особливо відтворення стилістичних фігур та лексичних лакун, які є важливим джерелом образності в творах письменника. Т. Зарицька звертає увагу на подальші кроки в освоєнні поезії Т. Г. Шевченка через переклади Віри Річ, яка успішно зберегла бездоганну художню форму оригіналів, стильове розмаїття і ритміко-інтонаційне звучання оригінальних творів [3]. Н. Кушина фокусується на аналізі перекладів творів Т. Г. Шевченка, зокрема на відтворенні стилістичних фігур, таких як повтори, паралельні конструкції та інверсії [7]. Д. Дроздовський досліджує шевченківський дискурс у перекладацькому і літературно-критичному доробку Віри Річ, чия перекладацька стратегія спрямована на адекватне та наближене відтворення оригіналу Т. Г. Шевченка англійською мовою [2].

Мета статті – провести порівняльний аналіз та визначити особливості перекладу лексичних лакун в збірці «Кобзар», задля встановлення їхнього впливу на семантику та експресивність іншомовного реципієнта, а також глибокого розуміння поетичного світу Т. Шевченка. Відповідно до мети здійснено порівняння автентичних українських лакун з англійськими перекладами в поетичному дискурсі. (за основу взяті переклади Петра Фединського [12]).

У ході проведення дослідження було застосовано різноманітні методи, включаючи: метод перекладацького аналізу, семантико-стилістичний метод, метод зіставлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексичні лакуни – це недостатня кількість слів у тексті, що ускладнює його розуміння. Це може бути зумовлено відсутністю відповідного слова в мові, несумісністю між словом та його значенням, або використанням архаїчних слів. В збірці «Кобзар» лексичні лакуни відіграють важливу роль у розумінні твору та його емоційному впливі на читача.

Одним з прикладів лексичної лакуни в збірці творів Тараса Шевченка є фразеологічна одиниця «чумаки-чумаки», яка зустрічається в поезії «Іван Підкова». Ця лакуна не є зрозумілою для сучасного читача, оскільки надто специфічна та відноситься до вже зниклого ремесла та побуту. Аналогом цієї лакуни в англійській мові може

бути фраза «*cobblers-cobblers*», однак її розуміння також викликатиме труднощі для розуміння у не носія мови [10].

В збірці «Кобзар» можна виділити кілька видів лексичних лагун. Першим з них є діалектні лагуни. У творах Шевченка можна знайти багато слів та виразів, які вживаються тільки в певних регіонах України. Наприклад, у поемі «Наймичка» зустрічається слово «*щебече*», що означає «*співає*», а також «*кухоль*», який позначає «*кухлю*» або «*гличик*». Такі лагуни додають тексту автентичності та надають йому національного колориту, проте стають причиною труднощів для розуміння в англomовного читача.

Історизми, ще один важливий елемент творів Шевченка. У збірці можна знайти багато слів та виразів, які не вживаються у сучасній українській мові. Наприклад, у поемі «Катерина» можна зустріти слово «*дощечки*», яке означає «*дошки*», а також слово «*кінь*», яке вживається замість слова «*коник*». Такі лагуни дають можливість краще зрозуміти та оцінити історичний контекст та культурне надбання українського народу, у якому власне і було створено твір. Дані лагуни перекладені шляхом транслітерації, адже не містять аналогу в англomовному просторі.

Технічні терміни також зустрічаються у збірці «Кобзар». Наприклад, у поемі «Княжна» можна знайти слово «*карега*». В англійській мові, а точніше в англійських перекладах таке структурування лексеми «карега» відсутнє. Тому при перекладі на англійську вживається у значенні «*фургон*». Такі лагуни зазвичай зумовлені технічними особливостями того часу, у який було створено твір. Такі терміни можуть викликати труднощі при перекладі для іншомовних реципієнтів [7].

Порівняння лексичних лагун у збірці «Кобзар» та їх англійський переклад. Однією зі значущих проблем поетичного перекладу є передача структури поетичного тексту, що вимагає використання рим. Саме поетична структура завдає низку труднощів при створенні ідеального «відображення» оригіналу іншою мовою. Мова перекладу та культурні характеристики можуть значно відрізнятися від тих, які містяться у вихідній мові, як за стилем, так і за мовними конструкціями, і це ставить перед перекладачем завдання змінити ідеї та образи автора, щоб адаптувати їх до форми досліджуваної мови [1, с. 12].

Основна складність у поетичному перекладі – поєднати первинний зміст із необхідною формою, і слід зазначити, що точний і дослівний переклад зустрічається вкрай рідко. Головний акцент слід зробити на передачі основної ідеї та настрою оригіналу. Одне з найскладніших завдань теорії та практики перекладу – відтворити ритм оригіналу.

При перекладі творів Шевченка на англійську мову часто виникає потреба відтворити українські лексичні лакуни за допомогою англійських еквівалентів. Проте, не завжди можна знайти точний відповідник українського слова або виразу. Наприклад, у поемі «Іван Підкова» зустрічається слово «*отаман*», яке означає ватажок війська козацького. У перекладі на англійську мову це слово може бути перекладене як «*chieftain*», але такий еквівалент не відобразить повного уявлення про те, що саме мав на увазі автор, тому П. Фединський застосовує транслітерацію та залишає незмінність даної лакуни, задля максимального збереження автентичності твору та культурного коду нації. Наприклад, у поемі «Катерина» зустрічається слово «*чумаченьки*», що історичною українською назвою торговця сіллю. У перекладі це слово може бути перекладене як «*merchant*» чи «*trader*» але такий переклад може не передати повного значення слова, з огляду на значення такої професії в період написання даного твору. З огляду на це Петро Фединський перекладає таку лакуну шляхом транслітерації «*Chumak*», передаючи весь колорит поеми. Окрім цього у поезіях Шевченка можна зустріти деякі вирази, які важко перекласти на інші мови, оскільки вони мають певний культурний чи історичний контекст. Наприклад, назва вірша «Перебендя», що означає дивак, а в творчості Шевченка це образ кобзаря як народного співця, проте саме слово «*перебендя*» не є зрозумілим для англійського простору та складним для його вимови, і тут Фединський застосовує вільний переклад та вживає «*Rambler*», що дещо видозмінює вихідний текст, однак дещо спрощує фонетичне навантаження. Ще одним вартом уваги прикладом є вираз «*на Голгофу*» в поемі «Марія», який вживається у значенні «*на каторгу*». У перекладі цей вираз може бути перекладений як «*to Siberia*», але це не передає повного значення та глиби змісту оригінального тексту поезії та посилу автора, задля досягнення такої мети Петро Фединський доречно здійснює переклад шляхом транслітерації слова «*Golgotha*».

У збірці «Кобзар», окрім лакун, що пов'язані зі словниковим запасом, можна знайти й ті, які пов'язані з місцевою термінологією та відтворенням різних діалектів української мови. Наприклад, у поемі «Чигрине, Чигирине» зустрічається слово «*переліг*», що означає необроблена, заплучена земельна-цілина, але для осіб, незнайомих з діалектною лексикою, це слово може здатися незрозумілим [7], та створює не аби які труднощі при його перекладі на англійську мову. В цьому контексті П. Фединський використовує еквівалент «*field*», що звісно передає зміст твору для англійського читача, проте втрачається автентичність та колорит вірша.

Наведемо ще один приклад: «*Ой на горі женці гуляли, женці гуляли, молодії.*», що англійською звучить як «*On the hill the maidens*

frolicked, frolicked, the young ones." Лексема «женці», що має значення «той, хто жне хлібні рослини» при перекладі на англійську звучить як «maidens». Таке використання не є доцільним оскільки «maidens» – це «дівчина, діва», а «женці» можуть бути як жіночої так і чоловічої статті. Такий переклад не є коректним та доцільним в даному контексті [7].

Ще один приклад лакуни можна спостерігати у наступних рядках: «Якби ви знали, паничі, як важко в світі жити.» – *"If you knew, gentlemen, how hard it is to live in this world."* Тут лакуною являться лексема «паничі», що англійською звучить як «gentlemen». Такий переклад не є адекватним, оскільки тут лексему «паничі» виражено за допомогою гіперболи, що вказує на негативне значення.

Проаналізуємо ще один приклад з твору Шевченка «Мені тринадцятий минало»: «Уже прокликали до паю.» – *«They had called us in to get our helpings.»* Лакуна «пай», що в українській мові має значення: «внесок кожного учасника підприємницького проекту, що здійснюється шляхом передачі грошей або іншого майна» англійською звучить як *«in to get our helpings.»* Таке використання не є доцільним, оскільки втрачається зміст лексеми.

Наведемо ще один приклад: «Не був би в світі юродивим, людей і бога не прокляв!» – *«I'd not be an outcast in that world Cursing man and God!»* Тут лакуна «юродивий», що в українській має значення – «божевільний» англійською звучить як «outcast»– «ізгой». Такий переклад є не точним та порушує зміст твору.

Ще один приклад лакуни спостерігаємо у творі Шевченка «Не гріє сонце на чужині»: «Блукав собі, молився богу та люте панство проклинав» – *«I just wandered, prayed to God and cursed the cruel gentry.»* У цих рядках лакуною є лексема «панство», що англійською звучить як «the cruel gentry» – «жорстока шляхта». Використання такого перекладу є недоцільним, де втрачається зміст лексеми.

Проаналізуємо ще один рядок з вірша «Іван Підкова»: «Свідок слави дідівщини з вітром розмовляє». – *«The witness to grandfathers' glory, converses with the wind.»* В українській мові лакуна дідівщина означає – нестатутні відносини між військовослужбовцями в колишній радянській армії, що полягають у пануванні тих, хто прослужив довше над тими, хто прослужив менше. При перекладі на англійську це звучить як «grandfathers' glory» – *слава дідусів*. Такий переклад повністю знищує значення українського слова та не передає його змісту.

Важливим аспектом перекладу лексичних лакун є дотримання адекватності та еквівалентності перекладу. Наприклад, в англійській мові для перекладу слова "грізний" можна використовувати слова

"terrible", "fearsome" або "threatening", але кожне з цих слів може виражати різні значення, в залежності від контексту.

Проаналізуємо наступні рядки: «*Не хотілося в снігу, в лісі. Козацьку громаду з булавами, з бунчугами збирать на пораду...*» – «*Amid the snows, amid the woods, It wanted not to summon. The advice of sceptered Kozak...*» У цьому прикладі лакуною є «булава» та «бунчуки», що при перекладі на англійську упущено. Такий переклад є недоцільним, оскільки втрачається український колорит та зміст вірша.

Наведемо ще один приклад: «*Та розкаже по-нашому, про свої гетьмани*» – «*And tells us in our language, about his glorious hetmans*», де лакуною є лексема гетьмани, що англійською звучить як «*hetmans*». Тут при перекладі використано прийом транслітерації. Вважаємо такий переклад недоцільним. Лакуна відображає український колорит та історію проте є незрозумілою для іншомовного читача.

У вірші Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському» спостерігаємо такий вислів "*Витер віє, гори гойдає*", де лакуною є «*гойдає*». Англійською це звучить як "*sway*." Такий переклад є достатньо точним, оскільки передає основну ідею лакуни. Англійська версія відображає ідею нестабільності, що може бути пов'язано з непередбачуваністю життя, яку передає українська лакуна.

Наведемо ще один приклад: «*Сини мої, гайдамаки!*» – «*My sons, O haidamaks!*» Тут лакуною є «*гайдамаки*», що при перекладі на англійську передано способом транслітерації – «*haidamaks*». Такий переклад не є доцільним, оскільки лакуна є незрозумілою для іншомовного читача.

Висновки з дослідження. Підсумовуючи, варто зазначити, що лексичні лакуни виникають через культурні, історичні та мовні відмінності між українською мовою та мовами перекладу. Особливо складними є переклади культурно специфічних термінів, історичних понять, емоційних відтінків і стилістичних прийомів, а також фонетичних та ритмічних особливостей поезії Шевченка.

Отже, провівши зіставний та перекладацький аналіз, тим самим систематизувавши низку вибраних лакун, та їх англійський переклад, зі збірки Тараса Шевченка «Кобзар», можна вважати, що переклад поданих лексичних трансформацій, є багаторівневим та комплексним і вимагає постійного вдосконалення та високого рівня майстерності від перекладача. Такий підхід адаптовуватиме збірку для кращого розуміння та врегулює емоційний вплив на читача.

Тож, для того аби знайти баланс між збереженням оригінального змісту і художньої цінності твору та передачею його зрозумілою для читачів мовою перекладу, важливо звертати увагу на відтворення не лише лексичного складу, а й контекстуальних та культурних нюансів

при перекладі поетичних творів. Наприклад, в перекладі лакуни "Кожен куля, як сльоза, аж з серця лине" – "Every bullet, like a tear, is drawn from the heart's sorrow." збережено та підкреслено метафоричність і передано емоційний заряд оригіналу.

А також, важливо застосовувати різноманітні підходи для якісного перекладу, які як: калькування, транскрипція та адаптація.

Збереження культурного та історичного контексту при перекладі «Кобзаря» є ключовим завданням для перекладача, що дозволяє читачам інших культур і мов краще зрозуміти і оцінити багатство української літературної спадщини. Успішний переклад лексичних лакун сприяє не лише збереженню значення оригіналу, але й збагаченню культури мови перекладу новими поняттями та образами.

Таким чином, переклад лексичних лакун у «Кобзарі» є не просто технічною задачею, а мистецтвом, яке потребує не лише лінгвістичної компетенції, але й глибокого розуміння української культури та історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т. П. Стратегії відтворення іншомовних елементів у мовленні персонажів художнього твору // *Філологічні трактати*. 2012. Т. 4, № 1. С. 11–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filtr_2012_4_1_4
2. Дроздовський Д. Віра Річ: ...in Memoriam: до дня пам'яті перекладачки української літератури, члена Міжнародної ради журналу «Всесвіт». *Всесвіт: Журнал іноземної літератури*. 2010. № 1/2. С. 227–231. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/691/41/>
3. Зарицька Т. Новий етап освоєння поезії Тараса Шевченка: переклади Віри Річ. *Шевченкознавчі студії*. 2013. Вип. 16. С. 283–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ShS_2013_16_35
4. Зорівчак Р. Сприйняття особистості та творчості Тараса Шевченка у Великій Британії (Частина 1). *Всесвіт*. 2011. № 3-4. С. 211–215. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/862/41/>
5. Зорівчак Р. Сприйняття особистості та творчості Тараса Шевченка у Великій Британії (Частина 2). *Всесвіт*. 2011. № 5–6. С. 215–227. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/862/41/>
6. Копильна О.М., Відтворення авторської аллюзії в художньому перекладі (на матеріалі українських перекладів англomовної прози ХХ століття) : Автореф. дис... канд. філол. наук / О. М. Копильна; Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с. – укр. Косів Г. Віра Річ. Творчий портрет перекладача. Львів, 2011. 264 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0407U001922>
7. Кушина Н. І. Поезія Тараса Шевченка в перекладах Віри Річ. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 146–156. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2464/Kushina.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. Х. : Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с. URL: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/a28dc3bfe2522ad80245ccdf2ad02789.pdf>

9. Poems of Taras Shevchenko translated into English by John Weir URL: <https://taras-shevchenko.storinka.org/poems-of-taras-shevchenko-translated-into-english-by-john-weir.html>
10. Kobzar. Ukrainian Poetry of Taras Shevchenko. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18385/file.pdf>
11. Reiss K. Translation Criticism – The Potentials & Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment, Manchester: St. Jerome, in *Target* 14:2 (2002), 422-424 URL: https://www.academia.edu/33477031/_Translation_criticism_The_potentials_and_limitations_by_Katharina_Reiss
12. Schevchenko T. The complete Kobzar. The poetry of Taras Schevchenko. / Tr. from the Ukrainian by Peter Fedynsky, engraving by Vasyl IvanovychShtemberg,–UnitedKingdom,London:GlasgowPublicationLtd.,2013.451p.URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0000831>